

духовного становлення особистості, усвідомлення нею соціальних зв'язків у суспільстві, пробудження в людях громадянського почуття відповідальності за все, що відбувається... Винниченко знов і знов повертається до людини, заглиблюється в її дух і почуття, щоб з'ясувати, яка вона, ця людина? Майже кожний із винниченківських героїв шукає свою формулу щастя і повноти життєвідчуттів...» [7, с. 93]. Однак, герої творів письменника, як правило, – безнадійно нещасливі, скривджені долею, доведені до відчаю люди. Змалюванню важкого й нещасливого життя персонажів, відтворенню їх душевних мук та страждань слугує вся образно-стильова система творів, весь корпус зображально-виражальних засобів. Навіть виявлені нами неолексеми – часто психологічно навантажені, нерідко репрезентують внутрішній світ героїв, їх сумний настрій, безнадію, відчай тощо: **співжаль, одчай-безсилля, слабоволість, байдужжя, грізність, півопір**. І супроводжує безрадісне існування персонажів **праця-каторга, праця-обов'язок, праця-конечність**.

Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що вагомим естетичним засобом Винниченкового живописання виступають індивідуально-авторські неологізми. Мовне новаторство В. Винниченка репрезентує іменникова неологічна лексика. Своєю новизною та стилістичним навантаженням виділяється група номінацій осіб, більшість із яких відіграє оцінну й емоційно-експресивну роль. Крім того, виявлено велику кількість авторських лексичних новотворів із психологічно навантаженістю, які сприяють відтворенню внутрішнього світу персонажів.

Зауважимо, що майже всі Винниченкові неолексеми утворені за традиційними моделями українського словотворення. Аналіз семантики та структури авторських лексичних інновацій виявив прагнення письменника розширити зображально-виражальний спектр української мови, вибудовувати власну індивідуально-авторську картину світу.

Література:

1. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бирик. – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Винниченко В. К. Твори: в 2-х т. – Т. 1 / В. К. Винниченко. – К. : Дніпро, 2000. – 584 с.
4. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / В. К. Винниченко. – К. : Грамота, 2005. – 929 с.
5. Винниченко В. К. Вибрані твори / В. К. Винниченко. – Харків : Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 352 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Горденська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
7. Гнідан О. Д. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
8. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
9. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
10. Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Словник української мови: У 20 т. – Т. 1–3. – К. : Наукова думка, 2010–2013.
12. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

УДК 81-11

Л. Бабій,

Національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО МОВНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ

У статті розглядається особливості застосування фреймової семантики як методу когнітивного та семантичного моделювання. Аналізуються підходи Ч. Філлмора та Т. ван Дейка до категорії фреймів.

Ключові слова: фрейм, фреймова семантика, когнітивний, когнітивна лінгвістика.

В статье рассматриваются особенности применения фреймовой семантики как метода когнитивного и семантического моделирования. Анализируются подходы Ч. Филлмора и Т. ван Дейка к категории фреймов.

Ключевые слова: фрейм, фреймовая семантика, когнитивный, когнитивная лингвистика.

In the article we analyze the application of frame semantics as a method of cognitive and semantic modeling. We consider the approach of Ch. Fillmore and T. van Dijk to the category of frames.

Key words: frame, frame semantics, cognitive, cognitive linguistics.

Вивчаючи систему категоризації, можна отримати прийоми та способи оперування знаннями в процесі пізнання навколишнього світу. Аналіз типів представлення знань у вигляді когнітивних моделей є продуктивним для вирішення питання про режим збереження і організації інформації в свідомості людини. Саме тому, пропонуючи новий погляд на проблему співвідношення мови і свідомості, когнітивний напрям у лінгвістичних дослідженнях набув небувалої популярності в останній чверті ХХ століття.

У пошуках способів пояснення людського мислення американський дослідник М. Мінський, з іменем якого пов'язують застосування терміну «фрейм», запропонував зробити основні структурні елементи, які створюють фундамент для розгортання процесів сприйняття, зберігання інформації, мислення і розроблення мовних форм спілкування, більшими і з чіткішою структурою, а їхній фактичний і процедуральний зміст тісніше зв'язати [5, с. 1].

«Центральною ідеєю когнітивістики стало уявлення про те, що наші знання організуються за допомогою певних структур – когнітивних моделей. Фрейм, прототип, категорія – це лише наслідки такої структури нашого мислення. Будь-яка категоризація світу, у будь-якій галузі науки здійснюється за допомогою когнітивних моделей та схем» [5, с. 17].

Навіть коли йдеться про значення мовної одиниці, воно стає зрозумілим лише в контексті інших когнітивних структур. Значення слів, зазначає М. Болдирев, співвідносяться з певними когнітивними контекстами – когнітивними структурами або блоками знання, які стоять за цими значеннями і забезпечують їх розуміння.

Ч. Філлмор говорить про особливі уніфіковані конструкції знання, які мотивують визначають взаємно структурують та утримують разом групи слів, зв'язані схематизацією досвіду, до яких можна застосувати загальний термін фрейм. Для їх означення застосовуються різні терміни «фрейм», М. Мінський, Ю. Чарняк «схема» Ф. Бартлет, «сценарій» Р. Шенк, Р. Абельсон, «когнітивна модель» Дж. Лакофф, М.Джонсон.

М. Мінський розглядає фрейм як структуру даних для представлення стереотипної ситуації. З кожним фреймом, на його думку, асоціюється інформація різних видів. Одна її частина вказує на те, як використовувати цей фрейм, друга – до чого може призвести його виконання, а третя – що зробити, якщо ці очікування не виправдаються. Він представляє фрейм у вигляді сітки, яка складається з вузлів і зв'язків між ними. «Верхні рівні» фрейму чітко визначені, оскільки створені такими поняттями, які завжди справедливі стосовно передбачуваної ситуації. На нижчих рівнях є багато особливих вершин-терміналів, або «осередків», які повинні бути заповнені характерними прикладами або даними. [5, с. 1].

Фрейм, вважає Ч.Філлмор, активується, коли, намагаючись виявити зміст фрагмента тексту, інтерпретатор може помістити зміст цього фрагмента в модель, відому незалежно від тексту. Деякі фрейми Ч.Філлмор вважає вродженими, оскільки вони виникають в процесі когнітивного розвитку кожної людини. Інші – засвоюються з досвіду чи навчання. На думку Ч.Філлмора, лексичне значення слова передає певну сцену чи ситуацію, яка співвідноситься з фреймом знання через «перспективу», тобто певної перспективізації чи фокусування уваги на окремих елементах фрейму. (приклад дієслово купляти і продати). Перспективізація події або фокусування уваги визначає синтаксичну функцію того чи іншого слова у реченні.

Беручи за основу дослідження Ч. Філлмора, М. Болдирев виділяє переваги використання фреймової семантики як методу когнітивного та семантичного моделювання:

По-перше, фокусування або перспективізація окремих ділянок фрейму може бути пов'язане з різними компонентами і це забезпечує більшу універсальність фреймової семантики як методу когнітивного і семантичного моделювання, зокрема під час вивчення лексичної категорії і субкатегоризації мовних одиниць за тематичним принципом. (приклад: поділ дієслів руху за лексичним принципом: інтенсивний, самостійний, з чи без використання транспортного засобу, ціленаправлений і ні і т.д.) є складниками одного фрейму «рух», які по-різному акцентуються в лексичних значеннях різних дієслів.

По-друге, такий метод дослідження допомагає пояснити способи формування різних смислів на функціональному рівні.

По-третє, передаючи той чи інших концепт, лексична одиниця активізує і відповідний когнітивний контекст, або фрейм як модель повсякденного знання про основні концепти.

Важливо пам'ятати, наголошує М. Болдирев, що фрейм або когнітивний контекст – це моделі культурно-обумовленого, канонізованого знання, яке є поділяє принаймні якась частина мовної спільноти. Він вважає, що фрейм може включати будь-який епізод знання яким би химерним він не видавався, лиш би його поділяла достатня кількість людей. Таким чином, повне розуміння деяких слів стає можливим внаслідок застосування декількох когнітивних контекстів.

Існують різні класифікації фреймів, приклад ситуаційні фрейми відображають знання немовного світу і пов'язані з певними подіями. Розповсюдження цього поняття на знання мови як один з видів знання людини призвело до виокремлення класифікаційних фреймів. Це, пояснює М. Болдирев, різні типи сполучувані, словоформуючі фрейми, фрейми класів, слів, знань, комунікативних ситуацій та їх різних типів, тобто певні класифікаційні моделі, які відображають принципи організації мовної системи, наприклад модель знань, яка дозволяє відносити те чи інше слово до певної частини мови або контекст – до певного жанру (художній, науковий, рекламний текст).

Це також моделі, за Ч.Філлмором, які швидше створені мовою, з допомогою або на основі мови, а не відображені в мові. (наприклад, система оцінок, класифікація готелів, розміри). Поняття класифікаційного фрейму безпосередньо пов'язане з класифікуючою функцією нашої свідомості, яка відображається у мові. Основна властивість цього фрейму це те, що він представляє собою певну структуру мовного знання, модель пізнання навколишнього світу з допомогою мови.

Щоб проаналізувати значення того чи іншого слова в когнітивному аспекті з позицій фреймової семантики, необхідно встановити когнітивний контекст або сферу знання, яка лежить в основі значення цього слова і певним чином її структурувати, показуючи, які ділянки цієї галузі і яким чином, через яку схему передані знакам, тобто, змодельовати фрейм, що визначає це значення.

У праці «Дослідження у прагматичній дискурсу», 1981 Т. А. ван Дейк, аналізуючи філософське та лінгвістичне вивчення прагматики вдається до аналізу фундаменту, на якому вибудовуються прагматичні теорії. Він зазначає, про його подвійну основу: *концептуальним* він є під час загального аналізу діяльності і взаємодії, а *емпіричним* в результаті досліджень психологічних і соціальних особливостей породження і сприйняття мовлення в процесі комунікації [3, с. 12]. Одним з головних компонентів загальної теорії комунікативно-мовної взаємодії Т. ван Дейк вважає когнітивну теорію вживання мови. Її завдання вбачає у тому, щоб відкривати доступ до процесів і структур, які забезпечують продукування, розуміння, запам'ятовування, репродукування та інші види когнітивної обробки речень, а також пояснювати, як відбувається планування, продукування і розуміння мовних актів.

Важливу роль для умови успішної комунікації окрім таких когнітивних феноменів як представлення бажання, надання переваги, норми та оцінки Т. ван Дейк вбачає у конвенційному знанні, яке, на його думку, можна вважати основним, і до того ж, соціальним за своїм характером фактором, який визначає функціонування інших систем, що забезпечують комунікацію. Ці системи вивчаються у працях зі штучного інтелекту під загальною назвою *фрейми*. Тому, одним із важливих завдань когнітивної теорії прагматики, на думку Т. ван Дейка, має стати пояснення здатності людини здійснювати і розуміти мовленнєві акти, а також впливати на це розуміння, використовуючи поняття когнітивних фреймів [3, с. 13].

Розмірковуючи про природу розуміння, Т. А. ван Дейк зазначає, що воно ґрунтується на більш загальних концептах, категоріях, правилах і стратегіях. Це загальне знання організоване у концептуальні системи, які можна описати в термінах фреймів. Т. ван Дейк розглядає фрейми як одиниці, організовані «навколо» певного концепту, проте, на противагу простому набору асоціацій, ці одиниці містять *основу, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоціюється з певним концептом*. Конвенційні за своєю природою, фрейми можуть визначати і описувати «характерні» та «типові» явища чи аспекти певного суспільства, особливо певні форми соціальної діяльності. Саме «концептуальні фрейми, які Т. ван Дейк назває «сценаріями», певним чином організують поведінку людей і дають змогу правильно інтерпретувати поведінку інших людей.

Т. А. ван Дейк пояснює як мовленнєві акти можна зв'язати з фреймами.

– Існують типізовані послідовності мовленнєвих актів, структура яких є відносно конвенційною або ритуальною прикладом яких є читання лекцій, проповідей, ведення повсякденних розмов, любовна переписка. В цих випадках людина стикається з певним набором різних мовленнєвих актів, кожен з яких у глобальній дії має власну конкретну функцію. На відміну від більшості мовленнєвих актів, ці типізовані послідовності мовленнєвих актів можуть розглядатися як культурно обумовлені.

– Мовленнєві акти можуть інтерпретуватися на основі знання про світ, яке міститься у фреймі, наприклад, коли вони є частиною самих цих фреймів. Це особливо стосується інституційних мовленнєвих актів, таких як хрещення, одруження, винесення вироку.

– Для правильного розуміння мовленнєвих актів потрібне знання мета-фреймів, тобто знання загальних умов здійснення успішних операцій.

– інтерпретація мовленнєвих актів потребує ще ширших знань про світ [3, с. 18–19]

Для розуміння інформації, яка поступає потрібно спершу проаналізувати прагматичний контекст. Засобом для швидкої і функціональної обробки інформації Т. ван Дейк вбачає не лише правила і концепти, а й стратегії і схеми, які є основою процесу гіпотетичної інтерпретації, тобто забезпечують і швидке висунування припущень стосовно можливого значення висловлювання. Під час прагматичного розуміння, на його думку, не лише виокремлюються характерні риси ситуації, але й використовується схема для аналізу цього прагматичного контексту.

Т. А. ван Дейк підсумовує, що вихідний контекст мовленнєвої ситуації, відповідно до якої буде інтерпретуватися мовленнєвий акт, повинен містити три види інформації:

- 1) інформацію загального характеру (пам'ять, фрейми);
- 2) кінцевий інформаційний стан, який фіксує безпосередньо попередні події та мовленнєві акти;
- 3) глобальну (мікро-) інформацію про всі попередні взаємодії, про їхні структурні процеси.

Дослідник приходять до висновку, що прагматичні контексти є структурованими. Більш того, він припускає, що швидка когнітивна обробка інформації вимагає, щоб вони були структуровані ієрархічно – це має місце для смислових (макро)структур дискурсу. Ця ієрархія повинна визначатися в термінах соціальних структур, оскільки мовленнєві акти є складовою частиною соціальної взаємодії. Ієрархічна структура суспільства дає змогу встановити, які з одиниць та відносин визначаються одиницями більш високого рівня. Також потрібно уявляти, які найзагальніші властивості соціальних умов, в яких здійснюється взаємодія, а тоді звертати увагу на більш специфічні для даної ситуації деталі, наприклад на характерні особливості учасників комунікації. Загалом аналіз соціального контексту потрібно починати із загального соціального контексту, який Т. ван Дейк описує в таких категоріях: 1) особисте; 2) суспільне (громадське); 3) інституційне / формальне; 4) неформальне

На думку Т. ван Дейка, ці категорії характеризують різні види соціальних контекстів, наприклад, соціальні інститути, такі як (суди, лікарні, дорожній рух), неформальні громадські місця (ресторани, салон автобуса), приватні інститути (сім'я), неформальні особисті «ситуації» (бійки, освідчення в коханні).

Своєю чергою соціальні контексти можуть далі аналізуватися через характеристики їх учасників у таких категоріях, які видає Т. ван Дейк:

- 1) позиції (ролі, статуси); 2) ознаки, властивості (стать, вік)
- 3) відносини (авторитет); 4) функції («батько», «слуга», «суддя»)

Під час аналізу прагматичного контексту важливими є фрейми конвенційних установок (правил, норм), вони є тією основою, на базі якої можуть бути виведені всі специфічні різновиди знань, думок, обов'язків, зобов'язань (н.п. правила проїзду у потязі) [3, с. 28].

Під час (взаємодії) людина постійно вичленує риси, релевантні для даної ситуації і слідкує за переходом однієї ситуації в іншу. Людина не лише знає загальні характеристики соціальних контекстів, фрейми і їх компоненти, але й аналізує дії, що відбуваються в її рамках. При цьому вона робить висновки про ймовірні цілі, наміри (знання, бажання, які лежать в їх основі) учасників взаємодії – особливо того, хто говорить – і вирішує, чи не суперечать отримані дані вихідним умовам мовленнєвого акту [3, с. 31].

За кожним типовим соціальним контекстом закріплений набір можливих фреймів, які своєю чергою задають набір можливих позицій, функцій, властивостей і відносин для учасників комунікації. Більш того, конвенційна природа соціальної взаємодії сама сприяє утворенню епістемічних фреймів з метою їх подальшого використання як ефективного засобу організації нашого більш загального знання про соціальні фрейми [3, с. 38].

Українські науковці, проводячи дослідження в руслі когнітивістики, приходять до власних узагальнень та розробляють класифікації, які заповнюють лакуни та стають дієвим інструментом для аналізу і мовних явищ, і художніх творів. С.А. Жаботинська пропонує класифікацію типів фреймів. Т. Бовсунівська застосовуючи методологію когнітивного підходу вважає його найбільш продуктивним у вивченні літератури, зазначаючи про його переваги, такі як міждисциплінарність, вправність категоризації, прототипну природу явищ, спрямованість на синтез плинних та стійких характеристик твору.

У більшості визначень фрейм пов'язується із певною стереотипною ситуацією, проте вона не є шаблоном, а фіксованим набором смислових компонентів (вузлів фрейму), які її зумовлюють. Стереотипність набору вузлів фрейму не визначає стереотипність наповнення фрейму. Залежно від когнітивних здібностей, національної, соціальної приналежності, концептуальний об'єм ментальної одиниці носії мови заповнюють по-різному, це своєрідний смисловий каркас стереотипної ситуації або поняття.

Фреймовий підхід (аналіз) уможливило виявлення комплексних зв'язків та знань, асоційованих з концептом, відкриваючи тим самим нові способи його осмислення. Використання фреймової семантики для осмислення когнітивних концептів дає змогу їх класифікувати, об'єднувати в категорії, виявляти нові зв'язки та комплекс знань про концепт.

Література:

1. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія та поетика: монографія / Т. В. Бовсунівська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 180 с.
2. Болдырев Н. Н. Фреймовая семантика как метод когнитивного анализа языковых единиц / Болдырев Николай Николаевич // Проблемы современной филологии. Мичуринск, 2000. – Вып. 1. – С. 37–45.
3. ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под общ. ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Д. Г. Лузина. – М., 1996. – 198 с.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний / [Текст] / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
6. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–93. – С. 59.